

XORAZMSHOHLAR DAVLATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHVOLINING O‘ZIGA XOS TOMONLARI

Tilovqobilova Sohiba Mahmudjon qizi

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Tarix yo'nalishi
talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm davlati tarixi va Xorazmshohlar sulolasi xususida so‘z boradi. Shuningdek, Xorazmshohlar davrida mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning o‘ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: buyuk sulola, qudratli davlat, Anushteginlar, Saljuqiylar, davlat tizimi, davlatni boshqarish, savdo-sotiq, hunarmandchilik, madaniy markaz.

XI asr va XII asrning birinchi yarmida Xorazm saljuqiylar davlati (G‘aznaviylar davlati xarobalarida XI asrda tashkil topgan) tarkibiga kirgan. Xorazmning XI asrdagi yuksalishi turkiylar sulolasiga mansub xorazmshohlar siyosati bilan uzviy bog‘liq. Mazkur sulolaga saljuq amiri Anushtegin asos solgan. Sulton hammomchilari mahkamasining sardori bo‘lgan Anushtegin Garchoi Malikshoh (1072-1092 yy.) saroyida yuksak martabaga erishgan. U rahbarlik qilgan mahkama zimmasiga Xorazmni boshqarish ham yuklangan. 1077-yilda Malikshoh Anushtegin Garchoini Xorazmga noib etib tayinlaydi va Xorazmda Anushteginlar sulolasi hukmronligi boshlanadi. Anushteginlar turkiylar sulolasidan bo‘lib, o‘sha paytda, Osiyoda hukmronlik qilgan uch buyuk sulola: Anushteginlar, Saljuqiylar va G‘aznaviylar bir negizdan kelib chiqqan. 1097-yilda Anushtegin vafot etgach, Xorazm noibi etib Ekinji ibn Qorachar tayinlanadi. Biroq u o‘sha yili noiblikdan chetlatilib, uning o‘rniga Anushteginning o‘g‘li Qutbiddin

Muhammad (1097-1127 yy.) qo‘yiladi. Garchi, u „**Xorazmshoh**“ unvonini tiklab, shu nom bilan ulug‘lansa ham Saljuqiylarning sadoqatli noibi bo‘lib qoldi¹.

XII asr Xorazm, umuman, O‘rta Osiyot tarixi uchun iqtisodiy-ijtimoiy hayoti, davlatchilik, ma‘naviyat jihatdan eng rivoj topgan davrlaridandir. Qo‘lyozmalarni o‘rganish, XI-XII asr boshlarida bu yerda hunarmandchilik, shahar qurilishi, savdo-sodiq, madaniyat, ilm-fan, san‘atning turli sohalari yuqori darajada rivoj topganini tasdiqlaydi. O‘sha davr sayohatchilari, mualliflarining ta‘kidlashicha, Movarounnahr, jumladan, Xorazm o‘lkasi butun islom olamida eng taraqqiy etgan boy va ko‘rkam, ma‘naviy yuksak o‘lkalardan bo‘lgan².

Xorazm davlati qadimdan sun‘iy sug‘orishga asoslangan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik rivojlangan hududlardan biri bo‘lgan. Qadimgi davrlarda bu hududning rivojlanishining asosiy omillardan biri buyuk ipak yo‘lining bu hududdan o‘tganligi edi. Xorazmshohlar davlati davrida yirik siyosiy birlashmaning vujudga kelishi bilan davlatning siyosiy mavqei oshdi. Bu esa o‘z navbatida hunarmandchilikning, savdoning rivojlanishiga, shaharlarning yuksalishiga zamin yaratdi. Ulkan mintaqada siyosiy yaxlitlik va barqarorlikka erishilishi natijasida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishida ham ijobiy o‘zgarishlar yuz berdi. Arxeologik izlanishlar, yozma manbalar guvohligiga ko‘ra sun‘iy sug‘orishga katta e‘tibor berilib, vohalar imkonidan iloji boricha keng foydalanishga harakat qilingan. Natijada dehqonchilikni rivojlanishida uzilish bo‘lmagan. Turli xil qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirilgan. Ulardan yuqori hosil olingan. Shaharlarda hayot qaynab, savdo-sotiq, hunarmandchilik rivojlangan. Mamlakatda ishlab chiqarilgan turli xildagi gazlamalar, zargarlik buyumlari, kiyim-kechaklar, gilam, poyonoz, teri, jun, yog‘-moy, sovun, qurol-aslaha, egar-jabdug‘lar, ho‘l meva, quruq meva, ipakliklar, javohirlar va boshqa ko‘plab

¹https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorazmshohlar_davlati

²<https://azkurs.org/ozbekiston-davlatchiligi-tarixi-fani-boyicha-oquv--uslubiy-maj.html?page=50>

mahsulotlar ham ichki bozorda, ham tashqi bozorda xaridorgir edi. Albatta, bunda tegishli davlat idoralarining hissasi ham katta bo‘lgan.

Xorazmshohlar davlati markazi – Gurganj yirik savdo va madaniy markazga aylangan. Shuningdek, Xazarasp, Kat, Xushmusan, Darg‘on, Savag‘on, Mang‘ishloq, Nuzkat kabi shaharlari obod shaharlar qatoriga kirgan. Xorazmshohlar davlatida raiyat, ya‘ni oddiy aholining ijtimoiy turmush tarzi yaxshi bo‘lishi uchun hukmdorlar alohida ahamiyat berganlar.

Xorazmshohlar davrida dehqonlarning turmush tarzi ancha yuqori bo‘lgan. Hukmdorlar va iqto egalari ham dehqonchilikdan yuqori hosil olish uchun dehqonchilikka ko‘p mablag‘ sarflab, qishloqning iqtisodiyotini ko‘tarishga harakat qilganlar. Takashning munshiysi shaxsiy kotibi Muxammad Bag‘dodiy At-tasviri ila-t-tarassul (Muhim nomalar bitish yo‘l-yo‘riqlari) asarida o‘sha davrdagi ahvolni yozib qoldirgan³.

Bu davrdagi voqea-hodisalarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan va to‘g‘ri xolis xulosalar chiqarishi mumkin bo‘lgan inson Shahobiddin An-Nasaviy Sulton Muhammadning hukmronligini yuksak baholab shunday deydi: «Uning amalga oshirgan ishlari nihoyatda ulug‘ edi, otasi unga Xuroson va Xorazm hukmdorligini meros qoldirdi, u bunga Iroq va Mozandaronni ham birlashtirdi. Shu bilan birga, qo‘l ostiga Kirmon, Kesh, Seyiston, G‘ur, O‘azni, Bomiyon mamlakatlarini, Hindistonning vodiylariga qadar maskanlarni qo‘shib oldi. Bu ishlarning hammasini qilichlar qindan chiqarilmasdan, hatto qinlar yelkalarga osilmasdan amalga oshirildi, bu mamlakatlarni ortiqcha kuchsiz, kurashsiz, zo‘ravonlik va vayronagarchiliksiz, faqat tahdid va qo‘rqitish bilan bosib oldi. U o‘z qo‘l ostiga to‘rt yuzga yaqin shaharlarni birlashtirdi. Boshqa birov bo‘lganda bu darajada muvaffaqiyatga erishishi qiyin kechardi, u esa bir og‘iz so‘z bilan qo‘l ostiga shuncha miqdordagi mulkni to‘pladi». Anushteginlar davrida madrasalar barpo etish, kutubxonalar ochish, ularni kitoblar bilan to‘ldirish, iste‘dod egalarining

³<http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/116>

boshini silash, asrab-avaylash odati saqlanibgina qolmay, yanada rivoj topdi. Ziyo maskani bo‘lmish kutubxonalar faoliyatiga katta e‘tibor berilgan. Masalan, Buxoro viloyatidagi shaharlardan birida fuqarolar, ya‘ni umumiy kutubxona mavjud bo‘lib, unda saqlanadigan qo‘lyozma asarlar g‘oyatda noyob hisoblangan. Xuddi shunday kutubxonalar o‘lkaning boshqa yerlarida ham, masalan, Xorazmda bo‘lgani ma‘lum. Madrasalarga kelsak, manbalarda yozilishicha, bunday bilim maskanlari saltanat markazi Xorazmdan tashqari Nishopur, Isfahon va boshqa shaharlarda ham qad ko‘targan. Ularda o‘qish jarayoniga juda katta mas‘uliyat bilan qaralganini shundan ham bilib olsa bo‘ladiki, Madrasa rahbari va mudarrislar oliy hukmdor yo uning joylardagi noibining maxsus buyrug‘i bilan tayinlanganlar. Qutbiddin Muhammad va Otsiz zamonlarida mashhur tibbiyot olimi Sayyid Ismoil Jurjoniy faoliyat ko‘rsatib, bir qator qimmatli asarlar yaratgan. Ular orasida Qutbiddin Muhammadga bag‘ishlangan «Zahirayi Xorazmshohiy» asari alohida o‘rin egallaydi. Bu asarning qimmatini shu qadar bo‘lganki, Jolinus (Galen), Muhammad Zakariyo, Ibn Sino, Abu Sahl Masihiy asarlari bilan bir qatorda tibbiyot sohasidagi eng muhim asar va manbalardan biri sifatida qabul qilingan. O‘n ikki jildidan iborat bu asar tibbiyotning barcha yo‘nalishlari oddiy va murakkab dorilar haqidagi tadqiqotlarni o‘z ichiga olgan. U arab va turk tillariga tarjima qilingan. Ismoil Jurjoniyning eng katta xizmatlaridan biri shundaki, u Ibn Sinodan keyin tibbiyot sohasidagi barcha yo‘nalishlarni yangi tadqiqotlar asosida qaytadan bayon qilib chiqqan. Zero, o‘tmishdagi olimu fozillarimiz ilmu tafakkurga doimo sodiqlik bilan xizmat qilib kelganlar. Ularning sodiqlik to‘g‘risidagi tushunchalari vatanga nisbatan ham yuksak darajada edi. Buni biz mashhur mutasavvuf olim va shoir Najmiddin Kubro misolida ham yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B. T. Xaitov XORAZMSHOHLAR DAVLATI HALOKATINING AYRIM JIHATLARI // Academic research in educational sciences. 2023. №1.

2. Javohir Zafarzoda Azimqulov JALOLIDDIN MANGUBERDI DAVRIDA XORAZMSHOHLAR DAVLATINING SALJUQIYLAR DAVLATI BILAN ELCHILIK ALOQALARI // Scientific progress. 2022. №2.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorazmshohlar_davlati.
4. <https://azkurs.org/ozbekiston-davlatchiligi-tarixi-fani-boyicha-oquv--uslubiy-maj.html?page=50>.
5. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/116>.
6. www.ziyonet.uz.